

Wiesław Maik

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Turystyka jako czynnik przekształceń obszarów wiejskich – systemowe ujęcie problemu badawczego

Zarys treści: W artykule podjęto próbę ujęcia systemowego w badaniach roli turystyki jako czynnika przekształceń obszarów wiejskich. Podstawą konceptualizacji jest system składający się z czterech powiązanych ze sobą podsystemów charakteryzujących turystykę jako czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego, przemian społeczno-kulturowych, przekształceń środowiska geograficznego i przestrzeni. System ten stanowi pewien schemat pojęciowy, który umożliwia kompleksowe badanie przekształceń obszarów wiejskich pod wpływem turystyki.

Słowa kluczowe: turystyka, obszary wiejskie, rozwój społeczno-ekonomiczny, ujęcie systemowe

Wprowadzenie

Podstawę niniejszych rozważań stanowią dwa założenia. Pierwsze dotyczy identyfikacji obszarów wiejskich. Tradycyjne ujęcie oparte jest na kryterium funkcjonalnym, które za podstawę rozróżnienia wsi i miast przyjmuje strukturę zawodową ludności lub charakter miejsc pracy. Zakłada się, że o odrębności wsi i terenów wiejskich decyduje rodzaj zajęć miejscowej ludności i ich związek z uprawą roślin i chowem zwierząt gospodarskich.

W wyniku przemian społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich kryterium to straciło swą przydatność. Istotnym czynnikiem zmian jest rozwój funkcji nierolniczych, który ma charakter trwały i nieodwracalny (Liszewski, Maik 2000). Rezultatem tego procesu jest zacieranie się podziału osadnictwa na dwie przeciwstawne pod względem funkcjonalnym kategorie jednostek osadniczych: miasto – skupienie ludności i działalności nierolniczej oraz wieś – osiedle o funkcjach związanych z rolnictwem. Między tymi biegunami wykształciło się wiele typów osiedli różniących się występowaniem i nasileniem cech uznawanych za specyficznie miejskie i wiejskie. Poszczególne typy można uznać za kolejne etapy przekształceń funkcjonalnych obszarów wiejskich, tworzące charakterystyczną drogę

ewolucji według schematu: wieś rolnicza–wieś wielofunkcyjna–osiedle nierolnicze. W rezultacie tych przemian funkcjonalne kryterium identyfikacji obszarów wiejskich musi być zastąpione kryterium administracyjnym, a współczesne pojęcie tych terenów oznacza obszary leżące poza granicami administracyjnymi miast.

Drugie założenie odnosi się do charakteru współczesnej turystyki. Warto tutaj uwzględnić dwie kwestie. Po pierwsze, turystyka należy obecnie do dynamicznie rozwijających się rodzajów działalności ludzkiej. Następuje przy tym nieustanny wzrost wpływu turystyki na życie człowieka zarówno w wymiarze jednostkowym – turystyka jako zaspokojenie potrzeb człowieka, składnik współczesnego stylu życia, podstawa egzystencji itp., jak i globalnym – turystyka jako ważny czynnik rozwoju i przemian współczesnego świata. Po drugie, turystyka jest zjawiskiem wieloaspektowym, obejmuje wiele dziedzin życia społeczno-ekonomicznego. Jest równocześnie zjawiskiem psychologicznym, społecznym, ekonomicznym, przestrzennym i kulturowym (Przeclawski 1977).

Ujęcie systemowe problemu badawczego

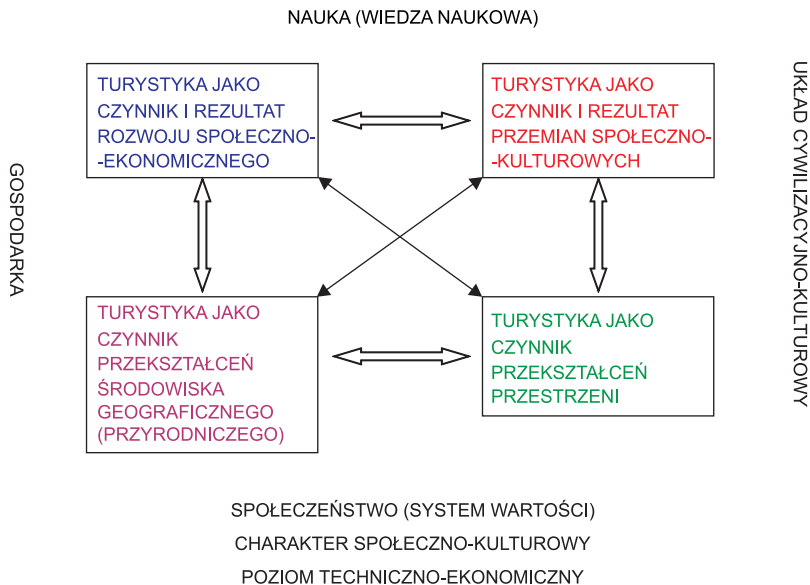
W niniejszym opracowaniu za podstawę charakterystyki problemu wpływu turystyki na przemiany obszarów wiejskich przyjęto ujęcie systemowe. Rozpatrywany system obejmuje cztery główne, powiązane ze sobą płaszczyzny problemowe (ryc. 1). Są to:

- a) turystyka jako czynnik i rezultat rozwoju społeczno-ekonomicznego w wymiarze globalnym, regionalnym i lokalnym,
- b) turystyka jako czynnik i rezultat przemian społeczno-kulturowych,
- c) turystyka jako czynnik przekształceń środowiska geograficznego (przyrodniczego),
- d) turystyka jako czynnik przekształceń przestrzeni.

System ten stanowi pewien schemat, który umożliwia kompleksowe badanie problematyki przekształceń obszarów wiejskich pod wpływem turystyki. Rozpatrując ten schemat pojęciowy, warto zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Po pierwsze, uwzględnia on wieloaspektowy charakter zjawiska turystyki, który powinien mieć swoje odzwierciedlenie w praktyce badawczej. W tym przypadku oznacza to, że nie można analizować roli turystyki w procesie przekształceń obszarów wiejskich bez uwzględnienia jej wpływu na przemiany środowiska geograficznego, przestrzeni, gospodarki, układów społeczno-kulturowych.

Po drugie, prezentowany system składa się z czterech podsystemów. Każdy z nich tworzą różne elementy i relacje, które występują na różnych poziomach złożoności. Ujęcie to pozwala w całościowy sposób identyfikować i analizować relacje zachodzące wewnątrz tego systemu, a więc oddziaływania między jego elementami oraz z otoczeniem, czyli środowiskiem systemu. Przymiotnik społeczny oznacza, że zdarzenia i procesy zachodzące w społeczeństwie (lub społeczności lokalnej) mają charakter społeczny, a także że kreatywnym składnikiem tego systemu są ludzie jako podmioty działające w określonych strukturach i środowiskach społecznych.

Ryc. 1. Społeczno-poznawczy system charakteryzujący wpływ turystyki na przekształcenia obszarów wiejskich
Źródło: opracowanie własne.

Po trzecie, schemat ten stwarza szeroką podstawę zintegrowanego opisu i wyjaśniania mechanizmów przemian pod wpływem turystyki. Wielozmienny charakter rozpatrywanej rzeczywistości i złożona struktura wewnętrznych i zewnętrznych związków sprawiają, że podejście systemowe pozwala pełniej i bardziej adekwatnie poznać struktury i procesy zachodzące w tej całości.

Po czwarte, konceptualizacja ta zwraca uwagę na dynamiczną i istotną rolę turystyki w procesie przemian obszarów wiejskich. Stanowi ona niezwykle ważny czynnik zmian społecznych, kulturowo-cywilizacyjnych, ekonomicznych, przestrzennych i środowiskowych. Kluczowym elementem w tym systemie jest pojęcie rozwoju społeczno-ekonomicznego, wokół którego ogniskuje się problematyka zmian w całej rozpatrywanej sferze. Owa kategoria pojęciowa opiera się na pojęciu zmiany, która jest określana jako przejście z jednego stanu rzeczy do innego (por. Sztompka 2002, Chojnicki 2008). Tym samym rozwój definiuje się jako ciąg zmian, które cechują takie własności, jak: nieodwracalność, monotoniczność, odniesienie do pojęcia struktury, ukierunkowanie. Odnosząc rozwój do określonej skali przestrzennej, mówimy o rozwoju regionalnym lub lokalnym.

Po piąte, podejście systemowe zakłada, że problematyka zmian zachodzących w ramach poszczególnych podsystemów powinna być rozpatrywana w kontekście zmian w trzech pozostałych podsystemach oraz przy uwzględnieniu relacji z otoczeniem. Elementy otoczenia oznaczają, że procesy te odbywają się w ramach określonego społeczeństwa (społeczności), układu kulturowo-cywilizacyjnego, gospodarki, przestrzeni i środowiska geograficznego. Tego rodzaju podejście całościowe ułatwia włączenie do rozważań aksjologicznych aspektów rozwoju – nie

tylko wartości ekonomicznych, lecz także społecznych, kulturalnych, ekologicznych i politycznych. Wartości społeczne dotyczą egzystencji i kondycji zbiorowości ludzi, wartości kulturalne – sfery inwencyjnej, edukacyjnej i zaspokajania potrzeb w tej dziedzinie, wartości ekologiczne – postawy wobec stanu przyrody (por. Chojnicki 2008).

Aspekt funkcjonalny prezentowanej koncepcji badawczej, czyli czemu służy ta konceptualizacja

Określenie funkcji prezentowanej koncepcji zależy od odpowiedzi, jakiego rodzaju wiedzę powinny kreować dyscypliny zajmujące się problemami turystyki i przekształceń obszarów wiejskich. Na gruncie wiedzy empirycznej koncepcja ta może pełnić trzy podstawowe funkcje:

1. Poznawcze, warunkujące postęp badawczy poprzez wykrywanie i ustalanie faktów oraz ich wyjaśnianie.
2. Praktyczne, służące usprawnianiu działalności praktycznej, głównie na drodze planowania i monitorowania obszarów wiejskich, konstruowania projektów lub strategii rozwojowych.
3. Edukacyjne, głównie poprzez uświadamianie złożoności procesów rozwoju turystyki i przemian obszarów wiejskich oraz niebezpieczeństw związanych z jednostronną analizą tych procesów.

Celem funkcji poznawczej jest budowa zintegrowanej wiedzy o przemianach obszarów wiejskich pod wpływem rozwoju turystyki. Prezentowany schemat pojęciowy może pełnić rolę ogólnej konceptualizacji badanych procesów integrującej pole studiów w tym zakresie w ujęciu interdyscyplinarnym. Termin konceptualizacja pojmowany jest tutaj w dwojakim znaczeniu: 1) jako uporządkowany schemat pojęciowy ułatwiający zrozumienie badanej rzeczywistości i 2) jako podstawa formułowania problemów badawczych o charakterze interdyscyplinarnym łączących badania nad turystyką i przemianami obszarów wiejskich. W zakresie turystyki potrzebę badań interdyscyplinarnych postuluje Liszewski (2010). Jego zdaniem studia tego rodzaju powinny dać odpowiedź na dwa pytania: 1) jakie są potrzeby w zakresie poszukiwania praw i prawidłowości rządzących rozwojem współczesnej turystyki? i 2) w jakim zakresie nauka powinna włączyć się w monitorowanie determinant i stymulatorów, a w konsekwencji prognozowanie dalszego rozwoju turystyki? Pytania te wiążą dwa składniki funkcji poznawczej nauki: wyjaśnianie i prognozowanie. Wyjaśnianie pojmuje się jako odpowiedź na pytanie „dlaczego jest tak?” lub „dlaczego pewien fakt zaszedł?” oraz „z jakiego powodu?” (Chojnicki 2011). Z kolei prognozowanie polega na przewidywaniu przyszłych stanów rzeczy lub zdarzeń. Jest to niezbędne w przypadku procesów o dużej dynamice zmian, ponieważ informuje to nas o możliwości wystąpienia zdarzeń niepożądanych.

Realizacja funkcji praktycznych odbywa się poprzez rozwiązywanie problemów dających odpowiedź typu: „jak działać, aby osiągnąć to a to?” (Chojnicki 2011).

Obecny wzrost zapotrzebowania praktyki na wiedzę naukową w tym zakresie jest splotem pewnego zbioru uwarunkowań i czynników związanych z dynamicznymi przekształceniami obszarów wiejskich pod wpływem rozwoju turystyki. Stanowi to wielkie wyzwanie zarówno dla władz różnego szczebla, jak i społeczności lokalnych ze względu na nasilanie się negatywnych zjawisk na obszarach wiejskich.

Społeczna użyteczność wiedzy o przemianach obszarów wiejskich pod wpływem turystyki obejmuje także szeroko pojętą edukację, zapoznającą społeczności lokalne z wielowymiarowym oddziaływaniem turystyki na przemiany obszarów wiejskich, zarówno w aspekcie korzyści, jak i zagrożeń. Podstawą działań edukacyjnych mogą stać się koncepcje turystyki zrównoważonej (por. Kowalczyk 2010) i wielofunkcyjnych obszarów wiejskich (Kostrowicki 1976). Ważnym celem edukacji powinno być z jednej strony promowanie wiedzy na temat specyfiki i roli współczesnej turystyki w przemianach obszarów wiejskich, a także negatywnego wpływu na środowisko przyrodnicze i społeczno-kulturowe w regionach wzmożonego ruchu turystycznego, z drugiej strony zaś kształtowanie odpowiednich postaw ekologicznych i obywatelskich wobec problemów związanych z rozwojem turystyki i przemianami obszarów wiejskich oraz starań w zakresie poszanowania tradycji regionalnych i lokalnych.

Wybrane problemy badawcze

Nie podejmując się w tym opracowaniu zarysowania wyczerpującej listy ważnych problemów badawczych dotyczących wpływu turystyki na przemiany obszarów wiejskich, warto zasygnalizować te z nich, które wydają się autorowi istotne dla rozwoju kompleksowych studiów interdyscyplinarnych w tej dziedzinie.

Jednym z nich jest problem kształtowania przestrzeni turystycznej jako czynnika przemian obszarów wiejskich.

Według Liszewskiego (1995) przestrzeń turystyczna jest wyróżniającą się funkcjonalnie częścią przestrzeni geograficznej, na którą składają się elementy środowiska naturalnego, trwałe efekty działalności ludzkiej w tym środowisku oraz środowisko człowieka w rozumieniu społecznym. Ze względu na dynamiczny rozwój turystyki we współczesnym świecie i jej zwiększającą się rolę w życiu człowieka przestrzeń turystyczna na obszarach wiejskich stale się poszerza poprzez zajmowanie nowych obszarów rolniczych na potrzeby turystyki. Jej rozwój ma często charakter ewolucyjny. Wskazują na to przykłady opisywane w pracach Dziegieć (1995), Kowalczyka (2000) i Włodarczyka (2009).

Wpływ turystyki na przeobrażenia przestrzeni wiejskiej zaznacza się najwyraźniej na terenach o wysokich walorach wypoczynkowych oraz na obszarach podmiejskich (zwykle w ramach obszarów metropolitalnych). Zmiany te przejawiają się w dwojakiej postaci: 1) przeobrażeń morfologicznych, funkcjonalnych i społecznych w istniejących jednostkach osadniczych o genezie rolniczej, rybackiej i mieszkaniowej oraz 2) tworzeniu się nowych jednostek na „surowym korzeniu”, związanych ściśle z funkcją turystyczną.

Dynamiczne przeobrażenia przestrzeni wiejskiej na atrakcyjnych turystycznie terenach nadmorskich doczekały się wielu opracowań analitycznych i modelowych (por. m.in. Pearce 1995, Smith 1992, Dziegieć 1995, Rydz 2006, Włodarczyk 2009). Rezultatem wielu badań są próby konstrukcji modeli wiejskiej przestrzeni turystycznej, przedstawiających proces przemian, części składowe, wewnętrzną organizację funkcjonalną i lokalizację poszczególnych elementów (por. Włodarczyk 2009).

Warto podkreślić, że dotychczasowe studia tego problemu skupiały się przede wszystkim na przemianach struktury osadniczej rozpatrywanych w kategoriach kontinuum wiejsko-miejskiego oraz procesu urbanizacji terenów wiejskich. Prezentowany schemat pojęciowy zakłada przeformułowanie tradycyjnych problemów badawczych poprzez wzięcie pod uwagę różnorodnych aspektów, czynników i skutków przemian rozpatrywanych obszarów. Dla przykładu niezbędne jest uwzględnienie w większym stopniu problematyki rozwoju społeczno-ekonomicznego, przemian i skutków społecznych oraz środowiskowych. Interesującym problemem może stać się analiza pojemności turystycznej rozważanej w trzech kategoriach:

1. Pojemności ekologicznej – analiza zmierzać powinna do określenia, w jakim stopniu dany obszar może „wchłonąć” różne skutki rozwoju turystyki i związanej z nią infrastruktury bez utraty atrakcyjności walorów przyrodniczych.
2. Pojemności kulturowej i społecznej – badanie powinno mieć na celu określenie poziomu granicznego, po przekroczeniu którego rozwój turystyki ma szkodliwy wpływ na społeczność lokalną.
3. Pojemności psychologicznej – celem badania powinno być określenie poziomu granicznego, po którego przekroczeniu podstawowe wartości poszukiwane przez turystów – estetyczne, rekreacyjne, możliwość odpoczynku w ciszy i inne – zostają zdegradowane wskutek nadmiernego rozwoju turystyki.

Ekspansja turystyczna na tereny wiejskie rodzi i nasila także inne problemy istotne dla społeczności lokalnych, takie jak:

1. Spory dotyczące lokalizacji obiektów turystycznych na obszarach chronionych i terenach rolniczych.
2. Konflikty społeczne i funkcjonalne między inwestorami a społecznością lokalną.
3. Zjawisko „zawłaszczania” cennych terenów przez działalność turystyczną.

Warto rozwinąć studia w tych dziedzinach.

Rozwinięcia wymaga też problematyka rozwoju społeczno-ekonomicznego na obszarach wiejskich generowanego przez turystykę. Kwestia ta powinna być rozpatrywana w kontekście innych przemian: kulturowo-cywilizacyjnych, środowiskowych i przestrzennych. Owa kompleksowa analiza jest ważnym kryterium oceny aksjologicznej rozwoju społeczno-ekonomicznego. Warto pamiętać, że na zmiany te składają się procesy rozwojowe spowodowane przez czynniki egzogeniczne i endogeniczne, które wyznaczają przebieg i kierunek rozwoju. Należy także zauważyć, że procesy społeczno-ekonomiczne „nie występują w izolacji od innych procesów i są zwykle poprzedzane lub są następstwami innych procesów” (Chojnicki 2008). Czynniki rozwoju społeczno-ekonomicznego różnicują się

w zależności od układu uwarunkowań, w którym dokonują się zmiany społeczno-ekonomiczne. Należy zatem rozważać we współczesnych przemianach społeczno-ekonomicznych obszarów wiejskich rolę sfery instytucjonalnej otoczenia biznesu, innowacyjność, klimat społeczny, inwestycje zagraniczne.

Ważną kwestią jest uwzględnienie aksjologicznych aspektów rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich. Istotnym rozróżnieniem w analizach jest podział na wartości jednostkowe i publiczne. Te pierwsze dotyczą sytuacji życiowej ludzi (np. wartości biologiczne, zdrowie psychiczne, dobre samopoczucie), te drugie odnoszą się do działalności w sferze publicznej i są wyrazem dążeń zbiorowości ludzi i grup społecznych (Chojnicki 2008). Jest rzeczą oczywistą, że w analizie problematyki rozwoju społeczno-ekonomicznego należy uwzględnić zarówno wartości jednostkowe, jak i publiczne.

Zakończenie

Podsumowując te rozważania, należy podkreślić, że badania wpływu turystyki na przemianę obszarów wiejskich wymagają zastosowania nowych ujęć i narzędzi badawczych pozwalających identyfikować oraz wyjaśniać zachodzące w tej dziedzinie zmiany i rozwiązywać rodzące się konflikty społeczne, przestrzenne i ekologiczne.

Postęp poznawczy w studiach rozpatrywanego problemu jest uwarunkowany na drodze rozwoju:

1. Składnika faktycznego poprzez obserwacje (badania terenowe), zastosowanie nowoczesnych metod i narzędzi (zdjęcia lotnicze, teledetekcja satelitarna, globalne systemy pozycjonowania, systemy informacji geograficznej).
2. Składnika teoretycznego, służącego wyjaśnianiu i przewidywaniu – niestety przedteoretyczny charakter nauk o turystyce ogranicza możliwości wyjaśniania i przewidywania badanych problemów.
3. Składnika metodologicznego – poprzez adaptację nowych modeli i orientacji filozoficzno-metodologicznych.

Ważnym zagadnieniem jest rozwój funkcji praktycznych. Studia rozpatrywanego problemu powinny dostarczać wiedzy, która posłuży do usprawnienia działalności praktycznej, m.in. planowania, zagospodarowania przestrzeni.

Literatura

- Chojnicki Z. 2008. Rozwój społeczno-ekonomiczny i jego aspekty aksjologiczne. [W:] J. Parysek, T. Strykiewicz (red.), Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 21–36.
- Chojnicki Z. 2011. Model empiryczno-naukowy geografii. [W:] A. Kostrzewski, W. Maik, R. Brudnicki (red.), Geografia wobec problemów współczesności. Funkcje poznawcze i praktyczne geografii. Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 9–34.
- Dziegieć E. 1995. Urbanizacja turystyczna terenów wiejskich. *Turyzm* 5: 5–56.
- Kostrowicki J. 1976. Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. *Przegląd Geograficzny*, 48, 4.

- Kowalczyk A. 2000. Geografia turystyki. PWN, Warszawa.
- Kowalczyk A. (red.) 2010. Turystyka zrównoważona. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Liszewski S. 1995. Przestrzeń turystyczna. *Turyzm*, 5, 2: 87–103.
- Liszewski S. 2010. Nauka czy nauki o turystyce (artykuł dyskusyjny). *Turyzm*, 20, 2: 37–46.
- Liszewski S., Maik W. 2000. Osadnictwo. Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Pearce D. 1995. Tourism today: a geographical analysis. *L'Espace Geographique*, 10.
- Przeclawski K. 1977. Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki. ALBIS, Kraków.
- Rydz E. 2006. Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym. Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk.
- Smith R.A. 1992. Beach resort evolution. Implications for planning. *Annals of Tourism Research*, 19, 3: 304–322.
- Sztompka P. 2002. Socjologia. Analiza społeczeństwa. Znak, Kraków.
- Włodarczyk 2009. Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Tourism as a factor of transformation of rural areas: a systemic approach to the research problem

Abstract: This article presents a systemic approach employed to examine the role of tourism as a factor of transformation of rural areas. The conceptualisation rests on a system composed of four interconnected subsystems characterising tourism as a factor of socio-economic development, socio-cultural changes, and the transformation of the geographical environment and space. The system offers a notional scheme that allows a comprehensive study of countryside transformation under the influence of tourism.

Key words: tourism, rural areas, socio-economic development, systemic approach